

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.Драгоманова

Назаренко Тетяна Геннадіївна

УДК 373.1.02:372.8

**ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ
ПОНЯТЬ У СТАРШОКЛАСНИКІВ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ**

13.00.02 — теорія та методика навчання географії

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2004

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Інституті педагогіки АПН України

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник

ТОПУЗОВ Олег Михайлович,

Інституті педагогіки АПН України,

Завідувач лабораторії географічної освіти

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор

ЗЕЛЕНСЬКА Любов Іванівна,

Дніпропетровський національний університет,

завідувач кафедри фізичної та економічної географії;

кандидат педагогічних наук, професор

ЧЕРНОВ Борис Олексійович,

Переяслав-Хмельницький державний

педагогічний університет імені Григорія Сковороди,

завідувач кафедри географії і методики навчання природознавчими

дисциплінами

Провідна установа: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, кафедра

педагогіки, Міністерство освіти і науки України, м. Київ

Захист відбудеться “7” вересня 2004 р. о 14³⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.05 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розіслано “27” липня 2004 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. П. Гнеденко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Реформа загальноосвітньої школи орієнтує освіту не тільки на засвоєння учнями певної суми знань, але і на розвиток їх особистості, пізнавальних інтересів, креативних здібностей, соціалізації у суспільстві і активної адаптації на ринку праці. В зв'язку з цим, гостро постала соціально-педагогічна необхідність підготувати випускника загальноосвітнього навчального закладу для орієнтації в повсякденному житті. Таке завдання покликаний виконати заключний курс шкільної географії, який надає знання соціально-економічного спрямування, усуваючи таким чином економічну безграмотність населення. Отже, виникає потреба узгодити зміст географічної освіти школярів і потреби того соціального замовлення, яке вона повинна виконувати.

Головними орієнтирами реформування географічної освіти повинні стати принципи, на яких вона базується, в тому числі розвиток у старшокласників здатності розуміти економічні й соціальні явища, вміння прогнозувати їх через систему понять соціально-економічного спрямування.

Проблема формування наукових понять досить давно приваблювала увагу психологів та педагогів. Існують чисельні відомості, котрі підтверджують, що працями багатьох дослідників ґрунтовно і поступово розв'язувалися педагогічні проблеми, пов'язані з процесом формування наукових понять в різноманітних шкільних навчальних курсах.

В Україні ці питання прямо чи опосередковано розглядали –С.У.Гончаренко, Г.С.Костюк, В.В.Криворотько, Я.Б.Олійник, В.А.Онищук, М.П.Откаленко, О.С.Падалка, В.Ф.Паламарчук, А.Й.Сиротенко, М.С.Топузов, О.Г.Топчієв, Б.О.Чернов, П.Г.Шищенко, М.Д.Ярмаченко, Б.П.Яценко. Значний внесок у розв'язання вказаної проблеми внесли зарубіжні психологи і педагоги – М.Н.Верзілін, Л.С.Виготський, П.Я.Гальперін, Г.П.Герасимов, А.В.Даринський, А. Дістервег, Дж. Дьюї, Л.В.Занков, О.М.Кабанова-Меллер, В.О.Коринська, В.Б.Максаковський, І.С.Матрусов, В. Махмутов, Н.О.Менчинська, Л.М.Панчешнікова, Г.О.Понурова, С.Л.Рубінштейн, М.М.Скаткін та інші. У роботах цих та багатьох інших авторів обґрунтовані психолого-дидактичні та методичні основи формування в учнів наукових понять, виділені ефективні прийоми і засоби керування розумовою діяльністю учнів. Але не зважаючи на підвищений в останні роки інтерес до проблеми формування понять, аналіз літературних джерел, вивчення досвіду загальноосвітніх навчальних закладів показали, що далеко не всі вчителі географії підготовлені до її розв'язання, а формування саме соціально-економічних понять в учнів залишається недостатньо вивченим.

Разом з тим встановлено, що в умовах традиційного навчання рівень сформованості соціально-економічних понять в учнів є недостатнім для успішного вивчення шкільного курсу „Економічна і соціальна географія світу”. Основною причиною є те, що соціально-економічні поняття формуються без урахування психолого-педагогічних умов та критеріїв відбору соціально-економічного матеріалу на кожний конкретний урок.

Обираючи проблему дослідження, ми мали на меті надати вчителю географії необхідну методичну допомогу через створення методичної моделі формування соціально-економічних понять у старшокласників, спираючись при цьому на відповідні психолого-педагогічні умови та враховуючи критерії відбору соціально-економічних понять і рівні їх сформованості. Все це і зумовило вибір теми дисертаційного дослідження: **“Формування соціально-економічних понять у старшокласників на уроках географії”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до теми лабораторії географічної освіти Інституту педагогіки АПН України: ”Науково-методичні засади відбору і реалізації змісту географічної освіти в середній загальноосвітній школі” (номер державної реєстрації 0102U000335). Тему затверджено на засіданні лабораторії географічної освіти Інституту педагогіки (протокол № 6 від 18.05.1998 року) і Вченою радою Інституту педагогіки АПН України (протокол № 5 від 28 травня 1998 року) та узгоджено з бюро Ради з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в Україні (протокол № 2 від 09 лютого 1999 року).

Об'єкт дослідження – процес навчання економічної і соціальної географії світу в старших класах загальноосвітніх навчальних закладів.

Предмет дослідження – методика формування у старшокласників системи соціально-економічних понять на уроках географії.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні, розробці та експериментальній перевірці ефективності методики формування соціально-економічних понять у процесі вивчення курсу „Економічна і соціальна географія світу”.

Гіпотеза дослідження: старшокласники краще засвоять основи економічної і соціальної географії світу, понятійно-термінологічний апарат цього курсу, якщо буде впроваджено дидактично обґрунтовану модель формування соціально-економічних понять, а методична система процесу їх формування будуватиметься на основі диференціації навчання, що дає можливість узгоджувати зміст навчання з пізнавальними інтересами школярів.

Для досягнення поставленої мети та перевірки висунутої гіпотези визначені
завдання дослідження:

1. Проаналізувати стан досліджуваної проблеми в педагогічній теорії і практиці сучасної загальноосвітньої школи.

2. Обґрунтувати зміст та розробити систему соціально-економічних понять курсу „Економічна і соціальна географія світу” й перевірити їх доступність для засвоєння старшокласниками.

3. Визначити психолого-педагогічні основи процесу формування соціально-економічних понять у старшокласників при вивченні заключного географічного шкільного курсу.

4. Теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити методика формування соціально-економічних понять у старшокласників на уроках географії.

Методологічною основою дослідження є положення про системно-діяльнісний підхід до процесу пізнання, про особистість, сутність її розвитку та основні засади психології, дидактики і методики, про взаємозв'язок навчання, виховання і розвитку, врахування у цьому процесі їхніх вікових та індивідуальних особливостей, положення про людину як суб'єкт праці, соціальні форми життя, економічні стосунки.

Теоретичну основу дослідження складають нормативно-правові державні документи про освіту: Закон України „Про освіту”, „Про загальну середню освіту”, Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті, Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти, основні ідеї Міжнародної хартії географічної освіти, рішення міжнародних та вітчизняних географічних з'їздів, конференцій, семінарів, класичні та сучасні наукові праці педагогів і психологів про вивчення і врахування у навчанні індивідуальних особливостей учнів (З.І.Калмикова), про теорію поетапного формування розумових дій (П. Я. Гальперін, М. Б. Волович), про зміст шкільної освіти (Я. Корчак, В. Леві, І. Я. Лернер, В.В.Раєвський), про колективні методи навчання (О. Г. Рівін, В. К. Дьяченко), про індивідуалізацію навчання (Інге Унт, А. С. Границька, В. Д. Шадриков, В. О. Сухомлинський, К.Д.Ушинський), про розвиваючі ігри в навчальному процесі (Й. Хейзінгі, Д. Соуз, Б. П. Нікітін), про роль процесу формування наукових понять у шкільних географічних курсах (Е.Г.Байкова, Т.П.Герасимова, А.В.Даринський, О.М.Кабанова-Меллер, Л.М.Панчешнікова, І.В.Душина, М.К.Ковалевська, В.Л.Коринська, Л.І.Круглик, М.П.Откаленко, Г.О.Понурова, В.Я.Ром, А.А.Селієвська, О.Г.Топчієв, Н.Ф.Тупікіна, Г.Є.Уварова).

Для розв'язання поставлених завдань і перевірки гіпотези застосовувались такі **методи дослідження**: теоретичний аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури з проблеми дослідження, що дало змогу визначити основні підходи до формування соціально-економічних понять та їх засвоєння у процесі вивчення географії; вивчення педагогічного досвіду

засвоєння понять на уроках географії в масовій загальноосвітній школі (інтерв'ювання, аналіз документів, спостереження, бесіди, анкетне опитування); методичне моделювання процесу формування соціально-економічних понять у процесі навчання географії; формуючий педагогічний експеримент, якісний і кількісний аналіз його результатів.

Дослідно-експериментальна робота проводилась на базі 22 загальноосвітніх закладів м. Києва та 5 шкіл Київської області. Всього на різних етапах дисертаційного дослідження було задіяно 9 завідуючих кабінетами географії обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти, 7 методистів районних методичних кабінетів, 10 вчителів географії та 1170 учнів десятих класів.

Організація дослідження. Дослідження проводилось поетапно з 1998 року по 2003 рік. Умовно в ньому було виділено три етапи:

На першому етапі /1998-2000 рр./ дослідження мало констатуючий характер. Вивчалась та аналізувалась соціально-психологічна, методична та педагогічна література з досліджуваної теми. Вивчався стан сформованості соціально-економічних географічних понять у учнів в практиці загальноосвітньої школи, проводилося діагностування рівнів сформованості соціально-економічних понять у старшокласників. У результаті були одержані вихідні статистичні дані для дослідження результатів формування соціально-економічних понять у старшокласників на уроках географії.

На другому етапі /2000-2001 рр./, пошуковому, було розроблено основні засади теоретичної, практичної та психологічної підготовки старшокласників до сприймання соціально-економічних понять та критерії їх відбору. Визначалися місце та роль соціально-економічних понять у процесі вивчення географії. Створювалась методична модель процесу формування соціально-економічних понять. Підготовлено матеріал для формуючого експерименту.

На третьому етапі /2001-2003 рр./, формуючому, проводилась дослідно-експериментальна робота. Впроваджувалась модель формування соціально-економічних понять, узагальнювались та оформлювались результати дослідження, формулювались висновки та рекомендації.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження полягає в тому, що вперше розкрито сутність і структуру процесу формування соціально-економічних понять у старшокласників на уроках географії; здійснено структурування та розроблено критерії відбору системи соціально-економічних понять, передбачених для засвоєння старшокласниками на уроках географії; теоретично обґрунтовано методичну модель та психолого-педагогічні умови формування соціально-економічних понять; вперше введено в науково-педагогічний обіг термін „соціально-економічні поняття”; уточнено формулювання педагогічно спрямованого визначення таких понять: „науково - технічна революція”, „науково-технічний прогрес”, „урбанізація”, „міжнародні економічні зв'язки”.

Практичне значення дослідження полягає у запровадженні методичної моделі формування соціально-економічних понять під час вивчення старшокласниками курсу „Економічна і соціальна географія світу”, яка сприяє глибокому і усвідомленому засвоєнню ними відповідного географічного матеріалу. Визначений і обґрунтований у дослідженні зміст і система соціально-економічних понять сприяють нормалізації навчального навантаження старшокласників за рахунок зменшення фактологічної інформації шкільного курсу „Економічна і соціальна географія світу”. Проведене дослідження дозволило виявити позитивний досвід і труднощі вчителів географії при реалізації методики формування соціально-економічних понять. За результатами дослідження внесено уточнення і доповнення в діючу навчальну програму з географії для 12-річної школи стосовно вивчення соціально-економічних понять.

Вірогідність результатів дослідження забезпечується комплексним підходом до побудови його теоретичних засад з урахуванням результатів сучасних досліджень дидактики, психології, методики навчання географії. Це дозволило всебічно вивчити об’єкт дослідження, визначитися щодо вибору методики дослідження, розробити методичні засади процесу формування соціально-економічних понять. Одержанню достовірних результатів сприяло те, що була забезпечена репрезентативність вибірки, а результати оброблялися з використанням методів математичної статистики.

Апробація і впровадження результатів дослідження здійснювалися шляхом публікації праць. Основні положення дослідження доповідалися на всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях та семінарах: „Краєзнавство і туризм: освіта, виховання, стиль життя” (Херсон, 1998), „Розвиток творчого потенціалу педагогів і школярів Донеччини” (Донецьк, 1999), „Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи” (Київ, 1999), „Безперервна географічна освіта: удосконалення методики викладання географії у середній та вищій школі” (Харків, 2000), „Україна та глобальні процеси: географічний вимір” (Луцьк, 2000), „Зміст і технології шкільної освіти” (Київ, 2000).

Окремі результати дослідження використовувались автором при читанні лекцій на курсах методистів у Центральному інституті післядипломної педагогічної освіти АПН України та на курсах підвищення кваліфікації вчителів географії–слухачів міського педагогічного університету імені Б.Грінченка, обговорювалися на засіданнях лабораторії географічної освіти Інституту педагогіки АПН України (1998-2003 рр.) і на методоб’єднаннях вчителів географії у районних відділах освіти м. Києва. Результати дослідження

знайшли впровадження в загальноосвітніх закладах різних типів (довідка № 01-37/402 від 5.05.2003 р.), (довідка № 320 від 3.11.2003 р.), (довідка № 32 від 15.03.2004 р.).

Публікації. Результати дослідження відображено у 12 одноосібних публікаціях, 9 з яких у фахових виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків (обсяг основного тексту 157 сторінок), списку використаних джерел (253 найменування на 21 сторінці) і додатків (10 додатків на 25 сторінках). Текст містить 11 ілюстрацій на 11 сторінках, 10 таблиць на 10 сторінках. Повний обсяг дисертаційної роботи – 215 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, розкрито зв'язок роботи з науковими програмами, планами, проаналізовано загальний стан розробки проблеми в психолого-педагогічній теорії та практиці, визначено об'єкт, предмет, мету дослідження, сформульовано гіпотезу і основні завдання, викладено методи дослідження, розкрито наукову новизну, практичне значення одержаних результатів, наведені відомості про апробацію та впровадження результатів дослідження.

У **першому розділі** – „**Формування соціально-економічних понять в педагогічній теорії і практиці**” – проведено аналіз філософської, географічної та психолого-педагогічної літератури, який дозволив виявити роль географії як науки і шкільного предмету та з'ясувати періоди розвитку шкільного курсу “Економічна і соціальна географія світу” в системі географічної освіти в Україні. Вивчення наукової літератури дозволило з'ясувати, що на кожному історичному інтервалі система освіти вирішує проблеми, які виникають перед цивілізацією, а кожен з періодів розвитку шкільного географічного курсу – відповідь на соціальне замовлення суспільства. У результаті дослідження визначено місце шкільної географії у формуванні соціально-економічних понять і доведено, що останнім часом вона втрачає своє системоутворююче, узагальнююче значення в системі шкільної економічної і соціальної освіти, не зважаючи на свій величезний потенціал. В роботі показано, що проблема формування соціально-економічних понять у психолого-педагогічній науці розглядається як один з аспектів проблеми формування наукових понять. Інтенсивність дослідження проблеми формування соціально-економічних понять у старшокласників пов'язана з різними історичними періодами реформування шкільної освіти.

В дисертації всебічно проаналізовано праці вчених Е.Б.Алаєва, В.О.Анучіна, М.М.Баранського, К.Г.Воблого, О.І.Воєйкова, О.Т.Діброви, М.М.Колосовського, В.П.Максаковського, О.О.Мінця, В.В.Покшишевського, К.П.Пяртлі, Ю.Г.Саушкіна, що дало можливість показати їх внесок у розвиток економічної і соціальної географії. На основі вивчення

робіт Е.Г.Байкової, Н.В.Бірюкової, Т.П.Герасимової, А.В.Даринського, І.В.Душиної, О.М.Кабанової-Меллер, З.Т.Калмикової, М.К.Ковалевської, В.Л.Коринської, Л.І.Круглик, В.А.Максимова, Л.Б.Паламарчук, Л.М.Панчешнікової, Г.О.Понурової, В.Я.Рома, А.А.Селієвської, О.Г.Топчієва, Н.Ф.Тупікіної, Г.Є.Уварової та інших методистів-географів продемонстровано процес формування наукових понять в різних шкільних географічних курсах, де важливою умовою успішного засвоєння понять вважається організація пізнавальної діяльності учнів, при якій формування понять відбувається в процесі їх практичного застосування для вивчення відповідного навчального матеріалу.

Враховуючи об'єктивні потреби соціальної спрямованості сучасного освітянського процесу, актуальність економічної спрямованості географічної освіти, в процесі дослідження виділено та обґрунтовано термін „соціально-економічні поняття”. „Соціально-економічні поняття – це форма мислення, у якій відбиваються загальні і разом з тим істотні властивості людського соціуму і явища об'єктивної дійсності (природи), загальні взаємозв'язки між ними, представлені у вигляді цілісної сукупності ознак через поєднання природничих, суспільних, виробничих, господарських категорій”.

Послідовність формування соціально-економічних понять, як це обґрунтовано в дисертаційній роботі, має такий вигляд: первісне враження – виникнення почуттів – позначення поняття словом – первісні положення або закони – структура наукової теорії. Чим абстрактніше поняття, тим складніша логічна будова його визначення, тим гостріша потреба у введенні поняття спочатку на рівні уявлення, через наочні образи, спираючись на конкретні приклади. Структура поняття утворюється системою взаємопов'язаних ознак, у яких розкривається його зміст і обсяг.

Для нашого дослідження значний інтерес викликає теоретичний підхід Д.М.Богоявленського, П.Я.Гальперіна, Н.Ф.Тализіної та інших дослідників, які вказують на головний шлях формування понять через етапи послідовних дій. О.М.Леонтьєв додає до цього процесу різноманітні функції наочності, що виступають джерелом уявлень та опорою на внутрішні дії.

Проведений у процесі дослідження констатуючий експеримент показав, що складний і різноманітний матеріал соціально-економічних понять, які визначають зміст шкільного предмету „Економічна і соціальна географія світу”, нерідко викликає труднощі у вчителів географії при відборі головного

і суттєвого. Це в свою чергу спонукає учнів до безсистемного запам'ятовування несуттєвих ознак соціально-економічних об'єктів і явищ. З метою запобігання цьому негативному впливу, в процесі дослідження було піддано аналізу провідні поняття змісту предмета, що дало змогу виділити нові для учнів поняття і терміни на кожному етапі навчання з урахуванням міжпредметних зв'язків,

визначити поняття, що розвиваються, тобто такі, які учням вже відомі, але в даній темі поповнюються новим змістом та встановити зв'язок між знаннями.

Для з'ясування рівня засвоєння учнями десятих класів основних географічних понять соціально-економічного напрямку в умовах традиційного навчання було проведено констатуючі зрізи знань. З цією метою десятикласникам були запропоновані завдання, виконання яких передбачало: давати наукові визначення понять; диференціювати суттєві та несуттєві ознаки; проводити різні логічні операції над поняттями; розуміти і встановлювати зв'язки між поняттями; аналізувати явища соціально-економічної дійсності; застосовувати знання стосовно соціально-економічних понять на практиці.

Аналіз відповідей довів, що різні поняття засвоюються десятикласниками неоднаково, існує певна залежність між характером, змістом соціально-економічних понять і рівнем їх сформованості. Поняття, які носять узагальнюючий, абстрактний характер, учнями опановуються гірше, ніж ті, що носять більш конкретний характер. Більш зрозумілі для них ті поняття, з якими вони зустрічаються в повсякденному житті: „транспорт”, „торгівля”, „ціна товару”, „розподіл праці”, „туризм”, „реклама”, „ТВК” тощо. Розгляд проведеного опитування свідчить й про наявність понять, різних за складністю засвоєння, що вимагає виділити їх в групи: 1) поняття про політичну карту світу („країна”, „територія”, „колонія”, „типологія країн” тощо); 2) поняття про види природних ресурсів, про їх промислове використання і господарське значення („вичерпні”, „невичерпні”, „відновлювальні”, „не відновлювальні”, „раціональне природокористування”, „альтернативні види енергії” тощо); 3) соціальні поняття: „трудові ресурси”, „кількість населення”, „природний приріст”, „рух населення”, „урбанізація”, „раціональне використання трудових ресурсів” і т. ін); 4) економічні поняття: „господарство і його структура”, „сфери”, „галузі”, „типи підприємств”, „форми організації виробництва”, „енерговиробничі цикли”, „паливно-енергетичний баланс”, „продуктивність праці”, „ефективність виробництва”, „інтенсифікація виробництва”, „концентрація”, „спеціалізація”, „кооперування”, „комбінування”, „менеджмент”, „маркетинг”, „інвестиції”, „собівартість продукції” та інші); 5) соціально-економічні географічні поняття про територіальну організацію виробництва, що включають розуміння понять „промисловий пункт”, „вузол”, „територіально-виробничий комплекс”, „економічний район”, „міжнародний географічний поділ праці”, „науково-технічна революція”, „міжнародний туризм”, і об'єднують соціальні і економічні поняття. Це створює сприятливі умови для структурування понять в систему й можливість надання їм відповідного змісту і обсягу при формуванні.

Виконаний у процесі дослідження аналіз діючих навчальних програм та підручника з курсу „Економічна і соціальна географія світу” за редакцією Б.П.Яценка показав, що учні часто сприймають поняття опосередковано, з допомогою словесного або письмового відтворення в готовому вигляді. На основі констатуючого експерименту, який полягав у вивченні рівнів

сформованості соціально-економічних понять у старшокласників, було зафіксовано, що через відсутність чітко визначеної структури процесу їх формування під час вивчення курсу “Економічна і соціальна географія світу”, школярам важко їх усвідомити – тому такі знання є поверхові. В дисертаційній роботі показано, що більшість вчителів географії (майже 75%), використовують методи формування соціально-економічних понять за джерелами знань. Визначення конкретного наукового терміну зводиться до готового формулювання, яке зовсім не відрізняється від наведеного у підручнику, а закріплення відбувається шляхом записування його визначення в зошит учнями. Разом з тим було встановлено, що вчителям географії бракує допоміжних теоретико-методичних знань з методики навчання курсу „Економічна і соціальна географія світу”, особливо при формуванні понять соціально-економічного характеру.

За результатами проведеного констатуючого експерименту в дисертації зроблено ряд висновків: навчальна програма містить чисельну другорядну інформацію, яка відволікає навчальний процес від засвоєння актуальних соціально-економічних питань; на уроках географії не відбувається формування конкретних навичок аналізу реального життя та економічно-соціальної оцінки явищ навколишнього світу; не чітко окреслено коло основних соціально-економічних понять, які необхідні для засвоєння учнями десятих класів; не в повному обсязі використовуються всі сучасні можливості отримання необхідної соціально-економічної географічної інформації; повільно здійснюється переорієнтування навчально-виховного процесу, чого наполегливо вимагає нова соціально-економічна політика держави. Вирішення перерахованих питань передбачається через розробку оптимальної системи соціально-економічних понять, підготовленості учнів і спрямування вчителів географії на збереження наступності і послідовності у формуванні соціально-економічних понять, які вивчаються в курсі “Економічна і соціальна географія світу”.

Зміст першого розділу дисертаційної роботи підтверджує доцільність створення спеціально розробленої методики формування соціально-економічних понять через створену для цього модель.

У другому розділі – „Методика формування соціально-економічних понять у старшокласників на уроках географії” – обґрунтовано концептуальні положення та виконано педагогічне проектування моделі процесу формування соціально-економічних понять у учнів десятих класів на уроках географії, описано організацію педагогічного експерименту та здійснено аналіз його результатів, також доказано, що методична система формування соціально-економічних понять у учнів десятих класів на уроках географії має враховувати психолого-педагогічні умови та критерії відбору соціально-економічного матеріалу, що підлягає вивченню.

В дисертації доведено, що психолого-педагогічні умови процесу формування соціально-економічних понять створюють атмосферу довіри між кожним учнем, учнівським колективом та вчителем географії, в результаті чого відбувається орієнтація географічної освіти на особистість.

Проведений аналіз літератури і наукових досліджень з питань фізіології розвитку людини свідчить, що динаміка продуктивності роботи учнів десятих класів під час навчання систематично змінюється. Це дозволяє встановити тривалість безперервної подачі нового матеріалу. За психологічною характеристикою та фізіологічним віком учень-десятикласник належить до підлітка і в змозі за урок тривалістю 45 хвилин опанувати одним-двома складними науковими поняттями та двома-трьома поняттями середньої складності. Діючий підручник з географії для десятого класу за редакцією Б.П.Яценка містить біля 185 наукових понять різної складності, серед яких є такі, що вже давно відомі учням, так і зовсім нові, раніше не відомі. Аналіз змісту підручника показує, що на кожний параграф припадає приблизно шість-сім наукових понять, а деякі теми, такі, як: „Політична карта світу”, „Населення світу”, „Світове господарство” містить по дев'ять, чотирнадцять наукових понять. Поняття в більшості тем не структуровані і не систематизовані, що створює складності в учнів у оволодінні таким обсягом навчального матеріалу. Як показав експеримент, навчальний процес формування соціально-економічних понять буде не плідним, якщо його не забезпечити психологічними та педагогічними умовами, за допомогою яких формування соціально-економічних понять в учнів було б адекватним їх навчально-пізнавальним можливостям.

Для визначення критеріїв відбору соціально-економічних понять в процесі дослідження ми керувались дидактичними принципами науковості, відповідності, достатності та пріоритетності, на підставі яких було з'ясовано визначальний характер виучуваних понять, роль конкретного поняття на

сучасному етапі соціально-економічного розвитку суспільства і шкільної географічної освіти; виокремлено поняття, які допомагають школяреві у визначенні активної соціальної позиції, а також поняття, що сприяють адаптуванню у суспільному житті і поняття, які забезпечують вербально-комунікативну діяльність та відповідне положення у суспільстві. На сучасному етапі розвитку шкільної географії пріоритетного значення набувають такі соціально-економічні поняття, які сприяють формуванню у школярів активної соціальної позиції, готовності постійно навчатися, як у професійному особистому так і суспільному житті, ці поняття сприяють формуванню здатності адаптуватися до умов суспільного життя, готовності брати на себе відповідальність у вчинках та навіть подумки.

В сучасній методиці навчання географії важливого значення набула розробка навчальних завдань, які відповідають 12-бальній системі оцінювання знань та вмінь учнів. У межах

дослідження нами удосконалено підходи до визначення рівнів сформованості географічних понять у старшокласників, які визначаються наявністю знань учнів про зміст соціально-економічних понять, вмінь і навичок. Розробляючи рівні сформованості соціально-економічних понять у старшокласників, нами зроблено обґрунтування їх відповідності дидактичним рівням компетентності: початковому (учень має окремі уявлення про поняття і володіє терміном, що позначає поняття), середньому (учень володіє неповними знаннями про зміст поняття, але суттєві ознаки поняття залишає без пояснення), достатньому (учень володіє частковими знаннями про зміст поняття і реалізує понятійні знання у виконанні простих типових вправ), високому (учень володіє повними знаннями про зміст поняття і реалізує понятійні знання у виконанні пізнавальних завдань різного характеру).

Виходячи з наведених в дисертаційній роботі ознак рівнів сформованості наукових понять, було з'ясовано професійну роль вчителя, оскільки процес формування соціально-економічних понять тривалий у часі і складний за змістом та формами, що передбачає з боку вчителя професійне володіння системою наукових географічних понять, розуміння взаємозв'язку та супідрядності між ними, орієнтацію на концептуальні основи географічної освіти під час визначення мети і завдань географічних знань, теоретико-методичну підготовку до організації навчання географії, до співпраці та співтворчості у формуванні географічних уявлень і понять, розкриття змісту понять, їх визначень та ознак, формування прийомів розумової діяльності під час оволодіння знаннями, їх практичне застосування, оцінку та корекцію.

Для активізації процесу засвоєння учнями соціально-економічних понять ми розробили проблемні задачі та проблемні ситуації, при цьому використовувались релаксуючі і мотивовані завдання, за допомогою яких заощаджувався навчальний час. Для цього враховувався рівень попередньої географічної підготовки учнів за допомогою зрізів знань, визначався обсяг роботи і характер запропонованого завдання.

Розроблені в процесі дослідження етапи формування соціально-економічних понять через критерії відбору соціально-економічного матеріалу, рівні сформованості понять та наявність обґрунтованих в дисертаційній роботі необхідних для цього психолого-педагогічних умов, дозволили спрогнозувати та створити модель формування соціально-економічних понять, яка має структурні елементи і не перевантажує старшокласників складними науковими поняттями, оскільки вони структурують їх самостійно за допомогою розробленої моделі.

Модель складається із структурних складових: етапи формування соціально-економічних понять; змістовна частина наукових понять, що формуються, методи, засоби та форми. Застосовуючи модель, під час формування соціально-економічних понять, вчитель географії повинні притримуватися таких дій: при введенні нового поняття дається його наукова класифікація,

через творчий виклад з використанням творчих завдань або творчого самостійного опанування новим поняттям, передається наукове визначення поняття, поняття закріплюється шляхом проблемного викладання з використанням проблемних завдань і запитань, учні самостійно опановують новим поняттям за допомогою навичок самоконтролю, відбувається зорове запам'ятовування системи понять певної теми, при використанні засобів наочності під час колективної, фронтальної, групової та індивідуальної форм організації навчально-виховного процесу на уроці, семінарі або конференції, реалізується процес сформованості понять, що вивчаються. Використовуючи методичну модель, вчитель формує поняття за рахунок введення нових або додаткових ознак, встановлюючи міжпонятійний зв'язок, розкриває зміст поняття через логічні операції. Корекція та систематизація поняття відбувається методом самоконтролю, уточнення і корекції термінології, проводиться узагальнення. Практичне застосування вивченого поняття відбувається через встановлення міжпонятійних зв'язків, перенесення вивчених понять в практику повсякденного життя. Таким чином формується вміння практично використовувати вивчене поняття на уроці, під час екскурсії, семінару, конференції, заліку, практичної роботи.

Запропонований дедуктивний шлях формування понять привчає учнів до теоретичного аналізу навчального матеріалу. Такий процес формування соціально-економічних понять є консеквентним, оскільки вчитель створює відповідну ситуацію, розповідаючи учням про зміст, структуру та необхідність у знаннях про поняття, яке формує. В цьому стані у учнів виникає психологічна спонука (мотив) в пізнанні для отримання, розширення та опанування цього поняття.

Оволодіваючи поняттям, учні розкладають його на предметні одиниці,

суттєві та несуттєві ознаки, виділяючи одиничне та загальне, засвоюючи його зміст. При кінцевому теоретичному засвоєнні, поняттю надається словниковий термін та наукове визначення, яке учні запам'ятовують. Завдяки розглянутій послідовності дій визначається системне положення поняття, тобто його предметна направленість: економічна, соціальна чи соціально-економічна.

Експериментальна оцінка розробленої в процесі дослідження методики, здійснювалася під час формуючого експерименту, який проводився у школах міста Києва та Київської області і охоплював 630 учнів в експериментальних класах та 540 – у контрольних класах. Дослідно-експериментальна робота ґрунтувалася на припущенні, що процес формування соціально-економічних понять у старшокласників на уроках географії відбуватиметься більш ефективно за умови спеціально розробленої моделі і методики викладання з урахуванням специфіки вікового періоду та дотримання певних методичних умов. Відповідно до цього формуючий експеримент здійснювався в два етапи. На першому етапі була розроблена система роботи по

формуванню соціально-економічних понять у старшокласників на уроках географії, яка представлена у вигляді моделі. На другому етапі здійснювалось запровадження запропонованої методики в навчальний процес. Психолого-педагогічна підтримка учнів у навчальній діяльності базувалась на вивченні індивідуального стилю навчально-пізнавальної діяльності школярів: різнорівневі завдання, надання свободи у виборі відмінних за характером і складністю самостійних робіт, для засвоювання навчального матеріалу доступним йому темпом та шляхом. Виконувалась головна функція психолого-педагогічної підтримки: стимулювання зацікавленого, активного ставлення до навчальної діяльності, створення ситуації успішності, підтримка віри у власні можливості, формування потреби самостійно, усвідомлено і добровільно планувати, корегувати шляхи реалізації перспектив свого психологічного розвитку. Все це відбувалось шляхом спостережень за учнем, співбесіди з ним, психолого-педагогічним діагностуванням.

Важливе місце в процесі формуючого експерименту займало вивчення результатів навчальної діяльності учнів: самостійних практичних робіт, виконання тестових завдань і контрольних робіт, описів екскурсій, написання рефератів, письмових аналітичних доповідей. Метод анкетування дав можливість узагальнити стан навчальної діяльності, внести корекцію у процес формування наукових географічних понять.

Інтерпретація одержаних даних та обґрунтування продуктивності створеної моделі здійснювалось за допомогою табличного, графічного та діаграмного методів зіставлення однопорядкових величин в експериментальних і контрольних класах. Внаслідок узагальнення кількісно-якісних характеристик відповідей учнів було встановлено стійке зростання високого рівня

сформованості соціально-економічних понять в експериментальних класах. Разом з тим значно зменшилася кількість учнів з початковим і середнім рівнями сформованості соціально-економічних понять (рис.1.)

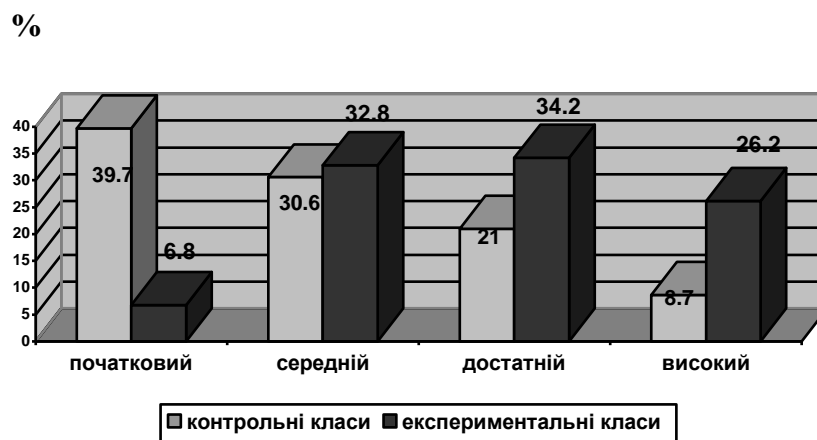

Рис.1. Кількість учнів експериментальних і контрольних класів (у %) за рівнями сформованості соціально-економічних понять.

Більшість школярів експериментальних класів правильно усвідомлювала багатогранність зв'язків в соціально-економічних поняттях та їх сутність. На противагу цьому учні контрольних класів у своїх відповідях часто називали не всі елементи соціально-економічних понять, давали неповні визначення, не зуміли зобразити ієрархічну низку соціально-економічних понять, їх цілісність, системність, і в цілому показали нижчі результати навчання.

Аналіз результатів навчання в експериментальних та контрольних класах підтвердив позитивний вплив розроблених нами психолого-педагогічних умов на рівень сформованості в учнів соціально-економічних понять.

За результатами дисертаційного дослідження зроблені такі **висновки**:

1. Перехід України на нові основи і механізми господарювання викликають необхідність сформуванню у кожного випускника загальноосвітньої школи основи сучасної економічної термінології, необхідної для використання в різних життєвих ситуаціях. Значні можливості для цього закладені в шкільному навчальному предметі „Економічна і соціальна географія світу”. Проведений в процесі дослідження аналіз літературних джерел, вивчення досвіду загальноосвітніх навчальних закладів показали, що далеко не всі вчителі географії підготовлені до формування в старшокласників чіткої системи соціально-економічних понять, що пояснюється відсутністю відповідної належно обґрунтованої методики навчання.

2. Теоретичний аналіз проблеми дослідження дав змогу визначити декілька періодів розвитку шкільного курсу “Економічна і соціальна географія

світу” в системі географічної освіти в Україні. Кожен з них був результатом соціально-політичних, економічних та освітніх змін у країні, які зумовлювали зміну підходів до визначення змісту навчання, створення відповідних навчальних програм і підручників та підходів до викладу в них змісту навчального матеріалу.

3. В дисертаційній роботі обґрунтовано психолого-педагогічні умови, що забезпечують процес формування соціально-економічних понять: зацікавленість вчителя соціально-економічною тематикою; побудова процесу формування нових понять на основі попередньої географічної підготовки старшокласників; готовність старшокласників до сприйняття та засвоєння відповідного навчального матеріалу через релаксуючі і вмотивовані завдання; поступове поетапне залучення старшокласників до творчої роботи по формуванню соціально-економічних понять; складання навчальних завдань з урахуванням індивідуальних психофізіологічних особливостей школярів-підлітків.

4. За результатами проведеного дослідження розроблено критерії відбору соціально-економічних понять для сприйняття і засвоєння старшокласниками: слухова доступність

у сприйнятті змісту термінологічного визначення конкретного поняття; логічний зв'язок кожного поняття з попереднім поняттям і соціально-економічним матеріалом; можливість застосування семантичного пояснення й історичної довідки для розкриття суті конкретного поняття; придатність вивченого поняття до використання в повсякденному житті школяра.

5. Виконаний в дисертаційній роботі аналіз найрізноманітніших методів навчання, що застосовуються в шкільній освіті та проведена дослідно-експериментальна робота показали, що найбільш ефективними при формуванні соціально-економічних понять у старшокласників є ті, які впливають на емоційно-чуттєву сферу та враховують комунікативно-діяльнісний принцип, а саме: творчий виклад навчального матеріалу через систему проблемних завдань, самостійну і практичну роботу, евристичну бесіду, пізнавальну гру, дослідницький метод.

6. В дисертаційній роботі розроблено методичні основи та обґрунтовано структуровану модель формування соціально-економічних понять, яка може бути введена в педагогічний процес на будь-якому етапі вивчення тем з курсу „Економічна і соціальна географія світу”. Апробація розробленої моделі показала перевагу експериментальної методики над традиційною. Завдяки їй відбувається зростання високого рівня сформованості соціально-економічних понять в експериментальних класах більше як на 10%, тоді як в контрольних класах це зростання не перевищує 5%. Значно зменшується кількість учнів з початковим і середнім рівнями сформованості соціально-економічних понять.

7. Проведений експеримент переконав, що знання учнів значно кращі, якщо під час класно-урочної системи навчання організовується різноманітна творча діяльність, реалізуються міжпредметні зв'язки, що забезпечують наступність, послідовність, цілісність у формуванні соціально-економічних понять; в практику навчання впроваджуються нестандартні форми та методи: ділові та рольові ігри, семінари, дискусії тощо.

8. В цілому результати дослідно-експериментальної роботи дають підстави стверджувати, що висунуту гіпотезу підтверджено, а мету досягнуто, проте подальшого вивчення потребують питання відбору соціального, економічного і географічного навчального матеріалу, вимагають поглибленого вивчення шляхи удосконалення організації навчально-виховного процесу на уроках економічної і соціальної географії світу в 12-річній загальноосвітній школі з метою вирішення загально-педагогічних та методичних проблем.

**Основні положення дисертації викладено у наступних публікаціях
автора:**

1. Назаренко Т.Г. Педагогічний процес навчання географії як особлива форма пізнання // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. - 1999. - № 3. - С.218-220.
2. Назаренко Т.Г. Розвиток творчого мислення учнів як одна з необхідних умов формування соціально–економічних понять // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: Збірник наукових праць. Випуск 17. - Київ - Запоріжжя 2000. - С.58-62.
3. Назаренко Т.Г. Підручник географії, як засіб загальноосвітнього і культурного розвитку учня. // Проблеми сучасного підручника: Збірник наукових праць. Випуск 2. - К.: Педагогічна Думка, 2000. . - С.89-91.
4. Назаренко Т.Г. Особистість і формування понять у спадщині В.О.Сухомлинського // Науково-практичний журнал Південного наукового центру АПН України. Психологія і педагогіка. Наука і освіта. № 6 листопад - грудень 2001. - С.94-95.
5. Назаренко Т.Г. Прийоми розумової діяльності при формуванні соціально–економічних понять в процесі вивчення географії світу // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: Збірник наукових праць. Випуск 21. - Київ - Запоріжжя: 2001. - С.218-221.
6. Назаренко Т.Г. Пізнавальна творчість учнів під час засвоєння географічних понять. // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: Збірник наукових праць. Випуск 24. Київ - Запоріжжя: 2002. - С.354-358.
7. Назаренко Т.Г. Формування у школярів соціально–економічних понять в процесі вивчення географії // Наукові праці П'яті Костюківські читання. Психологія на перетині тисячоліть. Т.ІІ. - К., 1998. - С.523-528.
8. Назаренко Т.Г. Системність використання понять та міжпредметних зв'язків на уроках географії // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: Збірник наукових праць. Випуск 1. – Харків, 2000. - С.68-70.
9. Назаренко Т.Г. Формування системи понять у процесі вивчення економічної і соціальної географії світу // Україна та глобальні процеси: географічний вимір. Том 3. - Київ - Луцьк 2000. - С.344-345.
10. Назаренко Т.Г. Взаємозв'язок між поняттями і мисленням учнів на уроках географії. // Географічна наука та освіта в Україні: Збірник наукових праць КДУ ім. Т.Г.Шевченка. – К., 2001. - С.74-75.
11. Назаренко Т.Г. До проблеми формування понять на уроках економічної та соціальної географії світу // Розвиток творчого потенціалу педагогів і школярів Донеччини: Збірник матеріалів Всеукраїнської науково - методичної конференції 3-4 листопада 1999 р. Донецьк, 1999. - С.136-139.

12. Назаренко Т.Г. Методика ефективного засвоєння соціально-економічних понять у процесі вивчення географії світу // Зміст і технології шкільної освіти: Матеріали звітної наукової конференції 28 - 30 березня 2000 року. - К.: Педагогічна Думка, 2000. - С.96-97.

АНОТАЦІЯ

Назаренко Т.Г. Формування соціально-економічних понять у старшокласників на уроках географії. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук із спеціальності 13.00.02 – теорія та методика вивчення географії – Інститут педагогіки АПН України, Київ, 2004.

Дисертацію присвячено дослідженню процесу формування соціально-економічних понять у старшокласників на уроках географії. В роботі виділено основні напрямки дослідження, теоретично обґрунтуванні методичні засади процесу формування соціально-економічних понять у старшокласників та практично перевірено розроблену методичну модель формування понять та методику навчання за обраною моделлю.

Запропоновано та експериментально апробовано психолого-педагогічні умови процесу формування соціально-економічних понять, критерії відбору понять, що вивчаються в десятому класі, та рівні сформованості соціально-економічних понять. Доведено, що наповнення шкільних курсів географії соціально-економічними поняттями через дотримання психолого-педагогічних умов сприяють ефективному процесу засвоєння соціально-економічних знань у системі географічної освіти.

У роботі порівняно результати різних методів навчання, які використовуються в процесі формування соціально-економічних понять, встановлено оптимальність кількісного співвідношення між різними поняттями, що вивчаються на уроках географії в десятому класі.

Ключові слова: географічна освіта, соціально-економічні поняття, критерії відбору понять, рівні сформованості понять, психолого-педагогічні умови, модель, методика.

АННОТАЦИЯ

Назаренко Т.Г. Формирование социально-экономических понятий у старшекласников на уроках географии. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02. – теория и методика обучения географии – Институт педагогики АПН Украины, Киев, 2004.

Диссертация посвящена исследованию проблемы формирования социально-экономических понятий у старшеклассников на уроках географии.

В диссертационной работе рассмотрены теоретические основы экономического образования школьников. В связи с переходом страны на новые экономические отношения и переход общеобразовательной школы на 12-летнее обучение, определены основные направления экономического образования, введены в обиход новые экономические понятия. В связи с этим, возникла необходимость, дать выпускнику азы современной экономической терминологии, для того, чтобы он смог воспользоваться ею в разнообразных жизненных ситуациях, как профессиональных, так и бытовых (потребитель, предприниматель, инвестор, креатор).

В диссертации представлен теоретический анализ проблемы формирования научных понятий через научные исследования, проводившиеся в этом направлении в разные годы. Рассмотрены современные и традиционные методические приемы процесса формирования социально-экономических понятий у старшеклассников на уроках географии.

Учитывая объективные реалии социальной направленности современного образовательного процесса, актуальность экономической ориентации географического образования, определено, что социально-экономические понятия – это форма мышления в которой отображены общие, но существенные свойства людского социума и явления объективной реальности (природы), общие взаимосвязи между ними представлены в виде целостной совокупности дефиниций, то есть интеграция природных, социальных и хозяйственных категорий.

Социально-экономические понятия, которые изучаются в школьном курсе “Экономическая и социальная география мира”, для удобства выделены нами в пять групп: 1. Понятия о политической карте мира. 2. Понятия о видах природных ресурсов, промышленное использование и хозяйственное значение. 3. Социальные понятия. 4. Экономические понятия. 5. Социально-экономические понятия.

Проанализировано динамику продуктивности работы учеников десятых классов во время обучения. Ее изменения позволяют установить продолжительность непрерывной подачи нового материала.

На основе анализа литературных источников в работе аргументировано, раскрыты психологические и педагогические условия процесса формирования социально-экономических понятий: заинтересованность учителя социально-экономической тематикой; построение процесса формирования новых понятий на базе предыдущей географической подготовки старшеклассников; готовность старшеклассников к восприятию и усвоению социально-экономического материала через релаксирующие и мотивированные задания; постепенное и поэтапное вовлечение

старшекласников в творческую работу по формированию социально-экономических понятий; подготовка заданий с учетом индивидуальных психофизиологических особенностей школьников-подростков.

Разработаны критерии отбора социально-экономических понятий для восприятия и овладения ими старшекласниками, а именно: слуховая общедоступность в восприятии содержания терминологического определения научного понятия; логическая связь с предыдущим понятием и социально-экономическим материалом; использование семантического объяснения и исторических справок для объяснения возникновения того или иного социально-экономического понятия; употребление выученного понятия собственным активным словарем и применение его в повседневной жизни.

По результатам констатирующего эксперимента проанализировано состояние проблемы исследования в современной практике работы общеобразовательных учебных заведений, что позволило сделать вывод про низкий уровень развития социально-экономических знаний старшекласников.

Проанализированы результаты формирующего эксперимента, в процессе которого разработаны и внедрены в учебный процесс модель и методика формирования социально-экономических понятий у старшекласников на уроках географии. Предлагаемая модель состоит из компонентов, суть которых состоит в следующем: определении критериев отбора социально-экономических понятий для изучения их в десятом классе, разработке психолого-педагогических условий для эффективного процесса формирования социально-экономических понятий.

В диссертации дан сравнительный анализ результатов констатирующего и формирующего экспериментов, который свидетельствует об эффективности предложенной методики обучения.

В проведенном исследовании обосновано и доказано, что эффективность созданной модели процесса формирования социально-экономических понятий у старшекласников на уроках географии важна и необходима в условиях изменяющейся социально-экономической обстановки, необходимостью в овладении старшекласниками социально-экономической терминологией.

Ключевые слова: географическое образование, социально-экономические понятия, критерии отбора понятий, уровни формирования понятий, психолого-педагогические условия, модель, методика.

ANNOTATION

Nazarenko T.G. – Forming in minds of major classes' pupils social-economical conceptions at geography lessons. – Manuscript.

Thesis for a Candidate of Pedagogic Science (Ph.D. in Pedagogy) at Major 13.00.02. – Theory and Technique of Teaching the Geography. Institute of pedagogic of Academy of pedagogical sciences of Ukraine, Kyiv, 2004.

The dissertation is dedicated to ground the methodic of forming social and economical assumptions at lessons of geography. Thanks to literature sources analysis psychological and pedagogical conditions of forming social and economical assumptions were grounded and revealed.

The efficiency of the created model of forming social and economical assumptions at lessons of geography is experienced. Methodic basis is theoretically proved. Method model of forming conceptions is practically tested.

Pedagogical and psychological conditions of forming social-economical conceptions are tested. It is proved that introducing into school geography course social-economical conceptions leads to effective perception of knowledge through keeping pedagogical conditions.

In the work different methods results during perception of the new social-economical conceptions are compared. Optimality of different conceptions quantity studying at geography lessons in 10th form is settled.

Key words: geographic education, social-economical conceptions, scale option, levels of forming, psychological and pedagogical conditions, model, methodic.